

Scola e teater

Autor(en): **Gadola, Guglielm**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **66 (1952)**

PDF erstellt am: **11.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-220027>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Scola e teater

da Guglielm Gadola, Cuera

Ch'ins legi e capeschi scoiauda quei tetel e buca creigi, che jeu vegli scriver ina humoresca davart far tschabernac ni tgietabigiet *en scola* . . . ! Lu podà che jeu survegness nobis da certs surmeisters, che han disciplina de fier en scola.

Jeu havess atgnamein stuiu scriver per tetel: «Affons de scola e teater», ni era «Giuventetgna de scola e teater». Basta, quei che jeu manegel cun miu cuort studi, scadin lectur che capescha uss.

Ch'il pievel romontsch careza il teater, che nos mats e carschi fan bugen teater e ch'il pievel auditur maunca mai a produenziuns teatralas romontschas, drovel jeu nuota mussar si; quei ei gia daven-tau ed ei in fatg nundispiteivel dapi 300 onns entochen oz. (Sch'en-zatgi less dubitar de quei, ch'el legi: «Historia dil teater romontsch», Ischi XXII e XXIII).

In' outra damonda, ch'ei buc aunc aschi clara, ei quella: Sche-bein era nossa giuventetgna, q. v. d. nos affons de scola — quels dellas scolas primaras e secundaras — entochen ch'ei van ora culs mats e mattauns, haigien era fatg e cultivau il teater?

Igl autur de quest studi ha ina certa cuntentientscha e plascher, d'astgar constatar che nus Romontschs, cunzun nus Romontschs catolics, stettien era en quels graus a pèr cun outras contradas ed auters lungatgs de nossa patria e che nus seigien tuttavia buca levai pèr cura ch'ils auters erien vid la marena . . .

Mo la finfinala ei quei zatgei fetg natural. Sche perfin ils carschi han in cert basegns dil teater, dil tscheiver, sch'els s'identificheschan beinbugen cun certas figuras dil teater e dils herox dils cudischs ch'ei legian, sche co duess quei esser impediù ad affons, che dueigien continuadamein crescher, sesviluppar ed acceptar tut quei che tschenta els a pèr culs «gronds», culs «carschi». *Zaco ston* ei cuntentar lur giavisch e desideri — e quei gia sco affons pigns — tgei els lessen esser «cu i ein gronds».

Ajjons ein acturs da pign ensi

Tgi ha buca gia observau, co affons pigns che fan termagls, ein el cass de tutenia entscheiver a far teater: senza text, senza tribuna e senza publicum! Aunc tscheidi haj jeu giu caschun d'observar in rosch buobets che fagevan «pettas» cun maula . . . Tutenina vesa in de quels in ponn tgietschen, mess a schigliar sin la seiv dasperas. El pren naven quel, metta si el a sesez sco manti, ed havend gia si in sabel de lenn entuorn veta, tila el ora quel e declamescha siper in auter, in rutler che mira tier: «Jeu sun Goliath, il pli ferm herox dell' entira armada — e ti mo in toc robot sco David. De quels sco ti! diesch *avon* solver . . .» Ed el aulza sia spada e fa smanis, sco sch'el less sdernar David e tuts il auters en *in* dai. «David» tschessa in tschancunet anavos, ses «adherents» cun el; entgins enqueran si crappa e porschan a «David» . . . Ed uss entscheiva la lutga. «Goliath» survegn tutenina in crap, che tucca igl ur d'ina ureglia. Il saung seglia. In mumentin croda el ord la rolla e fa: «Au . . . au», mo lu continuescha el siu giug — e rocla sc'in blicc sper la seiv giu . . . «David» neutier sc'in schul, in schanugl sil schegn, orda maun culla spada a «Goliath» ed el «taglia giu ad el il tgau», ferton che sia suita grescha e giubilescha: «Victoria! Viva David! Ali giavel cul Goliath!» — Ina risada ed «il teater» ei finius! —

Talas e semegliontas scenas «dramaticas», han franc e segir aunc biars de mes lecturs saviu observar inaga ni l'otra.

Ils ajjons pigns e gronds e lur regl de far teater

Affons enqueran, gie schizun creeschian occasiuns per empruar, variar e flectar lur duns e regls. Els ein adina pinai ed era habels de s'identificar, de semidar ellas rollas dil giug, e quei per motif che la fuorma de lur esser exista gie mo aunc sco schiarm e che lur disposiziun ei buc aunc finida ed ha buc aunc fatg crusta. La miracla de semidar sesez, carmalescha e giavina aunc cun tutta forza. Perquei ein affons-acturs buc aunc «artists» en quei senn ch'els quintassen e spiculassen sapientivamein de giugar ina rolla: els *ein* semplamein quei ch'els dattan. Gie, els san sevider ella rolla tondanavon ch'ina tala intensidad sa esser prigulusa. Els «van si» e

sepiardan en lur rolla, ch'els enqualga datgan nuota ch'auters fan è teater cun els; els sedeportan sco «stars» el bien e mender senn e patratgan nuot auter che de semussar *mo els* e lur rolla. Capescha denton il scolast-regissur de trer a nez e de smutar tscheu e leu quei vez de «mojeu», sche sa el formar giugadurs ord ses scolars sco in bien pasterner paun, baschas, rasials, pettas, barbaladas e perfin creflis ord sia pasta.

In scolast-regissur ha raquintau al publicum en in de ses referats davart il teater de scola, nua ch'era jeu erel presents, ils dus suandonts cass propri characteristics e remarcabels: In onn vev' jeu dau ina rolla viva, iniziativa ed attacconta ad in buob flegmatic e spirtalmein anzi malsegideivels. El ei sevivius en sia rolla de tala maniera ch'el — suenter las differentas producziuns de nies toc — ei tut semidaus: en scola sco a casa, e daventaus in buob viv, curaschus ed interprendents ch'ins saveva strusch capir... Il medem raquenta aunc in auter cass: Lezzaga vev' jeu dau ad in buob de dudisch onns, in robust e moralmein integers, ina rolla d'in lumpazi, d'in cugliun fatgs si cun pugn. All'entschatta ha el dau sia rolla cun plascher e rutina, e lu tutenina, mudergiaus dalla consciencia, ha el, a caschun dellas emprovas, entschiet a sefitgar encunter il sevirer e crescher viden sia rolla. Mo el ha buca cediù ed ha battiu aschiditg encunter la tentaziun, entras in rir convulsiv, entochen ch'el ei staus liberaus ord las grefflas de siu giugau lumpazi-cugliun!

Enzacontas reminiscenzas d'ina mia atgna experientscha

Da quellas varts hai era jeu fatg, buca biaras, mo persunter *ina* ton pli remarcabla experientscha. Avon 20 onns hai jeu giu il plascher d'arranschar pils scolars secundars de Domat in giug romontsch de Nadal: «Ils Treis Sogns Retgs», da Sur Solèr p. m. Ils buobs della reala, che vevan in scolast tudestg ed als quals jeu devel mintgamai la sonda duas uras instrucziun romontscha, levàn dispet far inaga «teater romontsch». Secapescha, era per motiv d'emplenir lur cassa de viadi. In di, essend aschi lunsch, hai jeu prelegiu il toc en scola e giu il detg plascher che tuts eran spanniai e ruasseivels sco miurs. Havend finiu de leger, hai jeu fatg la remarca

pauc paedagogica ed aunc meins metodica: «Gie, ussa fuss ei de reparter las rollas, mo essend che jeu enconuschel vus memi pauc e sai era buca tgei talents de giugadur mintgin ha, sche fagei giu quei denter vus entochen l'austraga.»

Tgei smarvegliada l'otra sonda! Las rollas eran repartidas e destinadas tut denter els sez, e tgei sorpresa cura ch'ei han prelegiu mintgin la sia! Jeu stoi confessar che jeu vessi mai saviu far quei aschibein sco els, in factum che la produenziun ha lu mussau claramein. In e scadin veva veramein la rolla sco *fatga* per el e sco jeu hai intervegniu suenter, han ei era buca giu dispeta, repartend las rollas denter els!

Buca meins surstaus sund jeu staus cura ch'ils buobs han declarau, ch'els spendien lu buca rap per colissas, costums e requisits, essend che gl'entir recav dellas produenziuns stoppi ir en lur cassa de viadi. Jeu hai tartgau: Quei tscheu bein, quei! Mo co eis ei iu? Mes scolar de Domat han veramein fatg tut sez. A caschun della emprova principala, ei tut iu sco gl'effel ell'onza. Ils Treis SS. Retgs eran costumai aschi majestus, che jeu hai buca vuliu crer ch'ei hagien sez fatg e rabitschau ensemen lur requisits. Sche co quei? Els eran i pigl entir vitg entuorn tier parents e vischins ed encuretge ora las treis pli bialas cozzas de meisa, en bellezza colurs, cozzas grevas e propi solemnas e capiu de metter entuorn ellas, ch'ils pli bials mantials fussen nuota stai pli bials. Las treis bitgettas, simbol dils retgs, veva in feagl d'in scrinari turnau ora, exact sco ins vesa quels sin maletgs; dau colur ellas veva in buob d'in titgur. Las treis crunas, ord cartun, han las buobas della scola reala fatg ed ornau, sut l'egida de lur scolasta, ina muniessa. Quellas mavan stupent a prau cun lur mantials. Coloraus, q. v. d. «fatg il sminca» veva mo il Balthasar, cher tarlichava sco'l suleagl dil «muz-ner» ch'el era. El haigi priu fulin ed in tec grass, e quella mischeida veva midau quei mellen zuffernau en in veritabel «negher». Entuorn culiez purtavan tuts treis «cadeinas custeivlas», q. v. d. «colliers» ch'els vevan fatg empristar mummas e tattas. Pilvermò, retgs onza per onza!

En quei giug che jeu vevel arranschau ord quel de Sur Solèr, vevel jeu mess en in *giavel*, sco representant de tut schliet e cuntrari dil Prenci della Pasch. Vus vesses munglau ver, tgei giavel quei era! Quel della trocca havess nuota saviu far concorrenza. Entuorn il tgau vev'el capiu de fermar in pèr corns d'in terment buc e giudem

il dies paradava ina cua d'ina vacca che fuss stada el cass de spuentar tut las mustgas de Domat. Siu vestgiu, fetg sempels, era de teila resch nera e la fatscha — de giavel fatg gia da natira — era ornada cun egliers che penetravan tut las mendas dils conacturs. Ensumma, quei giavel, sefatgs da sesez, ha plaschiu lunschora il meglier! Pils aunghels cun alas, vevan medemamein las scolaras secundaras cun agid dellas soras procurau, e quels eran fatgs (ils costums) ord pupi, mo schi bein che negin vess encurschiu «la materia». Era il pursepen, in «ver» affon Jesus, in *viv*, Nossadunna e s. Giusep, tut agen product ded A entochen Z e quei lu bucamo de qualidad mediocra. Il funs della tribuna e las colissas vevan els astgau encurir ora dals «gronds» q. v. d. de quei ch'era en provisiun ella garderoba, ed era en quei grau han els demussau il ver gust! Basta, *tut*, veramein tut lur agen product. E l'entira historia ha custau ad els buc in tgie-tschen.

E pér la representaziun sco tala! Quella ei stada aschi perschuedenta ed ei gartegiada aschi pulit ch'ins vess nuota saviu giavischar meglier. Tgei satisfacziun de veser co ils acturs, in e scadin, dalla rolla principala entochen giu tiella pli meta, eran carschi, sevivi en lur pensum ed el giug sco tal en general. A quels paucs ch'ei ha buca pudiu tonscher ina rolla, ha ei medemamein dau de lavur: dus eran vid la cassa, in funzionava de sufflader, in targeva la tenda ed enzaconts auters stuschavan las colissas; zaco fatschentai eran tuts.

Jeu sundel aunc oz perschuedius che l'entira stenta e lavur de quella producziun derivava dal plascher ch'els han giu de saver far *els* tut sez, deno quei pauc ch'il regissur ha stuiu dar: cheu denton mo quei che parteneva la dicziun e pronunzia. La suletta finamira dell'entira caussa ei stau che l'*ovra*, che la producziun gartegi — e quei ei era daventau.

Nus havein dau quei toc treisga e treisga sala pleina. Resultat: ina entrada de frs. 600.— ed in viadi de treis dis els loghens historics della Svizzera centrala.

In u l'auter pudess forsa far la damonda: Ha quei teater buca disturbau la scola, igl imprendder? Sco'l scolast ha sincerau, ei quei absolutamein buca stau il cass, il cuntrari! Tgei in semigliont «teater de scola» ha davart educativa, instructiva e metodica en favur della scola sco tala, surlaschel jeu als scolasts e pedagogs de professiun de resummar e resultar . . .

En partida loghens della Svizzerza bassa vegn ei dau onn per onn producziuns teatralas dallas scolas primaras e secundaras. Gie, oz plaidan ins cun tutta raschun d'in veritabel «Jugendtheater», d'in «Schultheater» e d'ina buca pintga litteratura de teater de scola e quei per scadin scalem de quella. E dapertut han ins fatg l'experiencescha ch'il teater buc impedescha, anzi favorisescha e fructifichescha las prestaziuns della scola ensumma!

Perquei ei la damonda bein era giustificada: Han era *nossas* scolas *romontschas*, primaras e mesaunas cultivau il teater de scola? La risposta sin quella damonda ei, silmeins per certs temps, ualti favoreivla e legreibla.

Ch'ils *scolars romontschs* della scola claustrala de Mustér, han, cun certs intervals, gia cultivau il teater de scola dapi varga 200 onns, havein nus gia mussau si e repetin buca pli cheu (Mira: Historia dil teater romontsch 1750—1850. Ischi XXIII). Dapi ils anno 90 circa dil davos tschentaner, entochen ca. 1920 han ils scolars della claustra buca pli fatg teater romontsch, mo naven da lu puspei mintg' on in toc humoristic, per gliendischi-dis-tscheiver, entochen sil di ded oz.

Raras, fetg raras cuoran las fontaunas che mussassen che las scolas *primaras* hagian cultivau il teater de scola *avon* 1850. Quei ei capeivel, sche nus savein ch'il temps de scola avon quei termin era ualti cuorts (4—5 meins scola ad onn!), e ch'in menaschi de scola regular ei pér de constatar da quei mument naven che la scola primara ei vegnida declarada per obligatorica, cun in cuoz de sis meins (1846). Mo suenter quei datum stein nus nuota lunsch anavos, en quei grau, allas scolas della Svizzerza bassa.

Igl ei buca sclaus, che l'entschatta dil teater romontsch de scola, ei vegnida influenzada ed animada dagl aschinumnau «teater de scola de Schwelbrunn» (C. Appenzell) nua ch'igl encunaschent scolar e poet *Jakob Stutz*, deva mintg' onn (dapi 1836) producziuns teatralas cun ses scolars, oravon tut tocs da *Cristof Schmid*, sco era tocs arranschai ord sias historias per la giuventetgna. La litteratura de C. Schmid ei numnadamein era vegnida derasada tier nus, leu els anno 40, 50, entras la stampa de Sur Sep Maria Camenisch, Surrein. Quell' «epoca de Cr. Schmid» ha, sco nus vegnin aunc a veser, era giu sia influenza sil teater romontsch de scola.

Per demonstrar cuortamein quei ch'ei vegniu prestau da quellas vards el territori dellas scolas romontschas, laschel jeu suandar cheusut las fontaunas historicas de talas producziuns, dapi circa 100 onns. Per simplificar la caussa fagein nus quei cronologicamein, selubend de far enqual objecziun e remarca denteren.

Il teater romontsch de scola 1850—1950

1. 1851. Representaziun teatrala dils scolars romontschs della Cl. de Mustér. Leutier aunc: «Ina conversaziun declamatoric-musicala. — Ei gliei vegniu declamau en quater lungatgs — per romontsch la legra canzun: La tiara dils sgniaffers, etc. (Amitg dil pievel, nr. 3. 15. I. p. 10.)

NB. Quella canzun ha P. Maurus Rothmund giu fatg e componiu. El era in buca mal poet d'ocasiun, sco aunc outras canzuns religiusas e de teater ch'existan aunc, dattan perdetga.

2. 1856. «Il nevs sco siu agen aug», dau dals studs. rom. della cl. de M. igl 1 de fevrer 1856. La canzun leutier, fatga e componida da Sur *Pl. Baselia*, ei aunc avon maun. Quella ei vegnida declamada lezzaga da Maurus Desax, pli tard caplon e plevon.

NB. Ei setracta cheu d'ina transl. ord in' ovretta da Goethe. In manuscret de pli tard sesanfla ella bibl. rom. della cl. de M. Nossa fontauna ei la canzun cun zacontas notizias.

3. 1859. *Lumbrein*. «Ils 10 d. q. (avrel) han els (ils affons de scola) dau 3 representaziuns ord il temps vegl, numnadamein il combat denter David ed il gigant Goliath, la historia de Noemi e sias duas brids Ruth ed Orpha ed alla finala la battaglia de Sempach. L'energia e clar'intonaziun el purtar avon dils respectivs scolars e scolaras sco era lur antica munduraziun han anflau gieneral applaus tiel numerus auditori.» (Gas. Rom. 1859, nr. 17.)

NB. *Lumbrein* cun sia renomada tradiziun della «Passiun» cultivescha pia aunc 1859 e vinavon siu enconuscent teater baroc! Tgi ei stau igl autur? Podà ch'ei setracta aunc de vegls texts, ni ch'era Sur canoni Fontana, Vella, ha procurau pil text? Sesanflan ils manuscrets forsa aunc enzanua?

4. 1860 circa. *Sadrùn*. «La veta de s. Gion Battesta.» Da scolast Jos. Steiner. Il text original exista aunc ella bibl. rom. della cl. de M. Carnet 4 dellas scartiras de *Jos. Steiner*: «Ina simpla comediotta fatga sin Cadruvi a Sadrùn de tutts ils buobs dador il Dutggron d'entginas buobas de Cavorgia nua ch'ei vegniu representau mo quort g'essenzial della vetta de S. Gion Batesta e della mort dil retg Herodes.»

NB. Scolast *Jos. Steiner* de Compadias, ha finiu 1856 ses studis en cl. a Mustér ed ei staus silsuentar circa 30 onns scolast ella Val Tujetsch, il bia a Cavorgia e Selva. El ha relaschau in tschuat interessantas scartiras, che nus havein rimnau per scriver in di sia biografia.

5. 1860. *Savognin*. «La producziun teatrala della giuventetgna scolara de leu meretta in public laud. Ei gliei vegniu menau si «Fortunatus» de Hoffmann en libra translaziun romontscha.» (Nova Gas. Rom. 1860, nr. 8.)
6. 1861. *Mulins*. «Domengia alva han ils affons de scola dils Mulins, instrui da lur premurau scolast, manau si el niev local de scola ina secunda comedia duront igl on scolastic. Quell' ei curdad' ora cun gron applaus dils auditurs. Ei fuss mo de desiderar, che talas recreaziuns, las qualas legran pign e gron, giuven e vegl, e ch'ein era schon in fetg nizeivel intruidament pils affons sez, vegnessen pli savens producidas denter la giuventetgna de scola, che muossa per ordinari sentimen e tschaffen per tals divertiments.» (N. Gas. Rom. 1861, nr. 16.)

NB. Tgei toc ei vegnius daus, di la corr. buc. Mo da gliez temps era leu in *Albin* de Breil scolast, che ha pli tard era en autras scolas dau producziuns teatralas cun ses scolars.

7. 1862. *Mulins*. «Sche las gasettas han relatau, ch'ei segi quest unviern vegniu teniu bia producziuns teatralas, sche savein nus notificar, ch'er' ils scolars de Mulins hagien en lur niev local sut lur premurau scolast manau si *la biata tragedia de s. Genoveva* ... e ch'els vegnan gliendisdis Pastgas a dar ina secunda producziun teatrala, numnadamein la historia de *s. Alexi*.» (Gas. Rom. nr. 14, 1862.)

NB. Quels dus texts en lungatg sursilvan, s. Genoveva, transl. ord Cr. Schmid, sco era la historia de s. Alexi sesanflan ella bibl. d. cl. de Mustér. Manuscrets, en carnets.

8. 1863. *Mustér*. Ils scolars rom. della claustra. «La comedia romontscha dils students ha fatg comprender ch'ils umens hagien ual tontas merveglias sco las femnas.» (N. G. R. nr. 6 ed 8, 1863.)

NB. Tgei toc ch'ei vegnius daus, san ins mo supponer. In toc, nua che las marveglias dils umens giogan la rolla principala, fuss quel che landr. G. Theodor de Castelberg ha giu arranschau pils students gia entuorn 1800: «Las Merveglias», cumedia en 2 acts. Manuscret ella bibl. rom. della cl. d. M.

9. 1863. *Vella*. «L'aulta politica contemporana, representada teatralmein dals affons de la scola Vella ils 12 de quest (fevrer).» — «Tgi havess mai semgnau, ch'ils de Lunghezza vegnessen sin il pertratg, de seoccupar dalla dominanta demonda d'Italia? Tgi havess mai detg, ch'ils Glognèrs havessen

tschaffen e peda de studiar suenter ils tucs, latschs e rampins dell' aulta diplomazia? Tonaton eis ei aschia. Igl auctur ha giu l'idea, de componer sur de quei thema in drama en 4 acts. La composiziun sepausa principalmein sin 4 elements, nomnadamein: sin la forza imperiala de Napoleon, sin la forza clericala de Roma, sin la pussonza misteriusa dellas damas e finalmein sin l'influenza della nonzachigiada republica cotschna. — Suenter che Napoleon ha ditg e liung giu dau suenter e puspei fatg resistenza allas numerusas machinaziuns, de ina gada trer la spada e far flux cun il principat de Pio nono, triumphesch finalmein las damas e seresolva igl imperatur, de manifestar sia simpathia per il papa, cun tarmetter siu princi tier la creisma en il Vatican a Roma. — La phantasia digl auctur ei singolara, quei ei ver, mo manada ora et incarnada cun ina genuitat, che merittan laud ed admiraziun. — La rolla de Napoleon ei stada giucada da maniera, ch'ins ha saviu secontentar. Eunc meglier ein ils ministers Thouvanel e Lavalette sedistingui. La republica cotschna ei serepresentada meisteriusamein en las persunas de Pinelli, Petruzzi e Merluzzi. Cardinal Antonelli ha fatg honor a sia dubla piazza de prelat e diplomat. — L'imperatura ha demussau in demanonza, che lai divinar bialas qualitats. La mungia, la quala l'imperatura ha legiu ora per tener avon a Napoleon il spiegel de sias sontgas obligaziuns sco protectur della baselgia catholica, ha gieneralmein plaschiu. — Havent auctur et acturas en gieneral anflau applaus, sche secreiel jeu dispensaus dad ina pli detagliada critica. De quella sort glieut, che sesprova de divertir sin ina tontanavon ludeivla moda, considereschel jeu per exemptuada dal miers della critica. — Resta finalmein eunc de far menziun della stenta e bregia, che certas persunas han secomplaschiu de dedicar al mundurar e decorar. — In per biars renda alla scola de Vela per il bi divertiment porschiu ses caulds engraziaments. — Al Tit. auctur della phantasia selubeschel de drizar la supplica, de dedicar sia habilissima pleva ad enqual thema ord la historia della patria.» (Il Grischun, 1863, nr. 8.)

NB. Sur quei extraordinari eveniment teatral relatescha era la Nova Gasetta Romontscha. Nus mettein ella cheu per motiv, ch'era quella di enqual caussa ch'ei buca contenida ella corr. al Grischun:

«La capitala de Lumnezia — Villa — ha priu in ault sgol en sia produczion teatrala de gievia grassa — ei gliei vegniu representau l'aulta diplomazia cun sia questiun romana. Il genial Sgr. plevont *Fontana* ha en ina composiziun dramatica voliu dar in' idea de quella vertenta questiun vitala e dellas intriguas che succedan muort quella ellas quorts a Paris e Turin. El ha schau passar si a Villa Napoleon, l'imperatura Eugenia, il giuven prenzì, il minister Thouvenel e Drouyn, igl ambassadur piemontès, Victor Emanuel e siu minister e cardinal Antonelli cun siu «non possumus» etc. (Pius IX ha el muort sia aulta dignitad sco papa bucca schau passar si.) Umens de distincziun, che sesanflavan casualmein a Villa, han ludau schibein la composiziun dil drama sco sia produczion. Las principalas persunas hagian giugau lur rolla en uorden cunzun l'imperatura e la directura digl institut orfanil, che stat sut protecziun dil giuven prenzì. Per dar empau splendur agl act final, ha igl auctur de quei drama schau vegnir l'Eugenia cul prenzì a Roma, nua che quel ei vegnus cresmaus cun tutta pompa — ina profezia che po maneivel severificar questa stad.» (Nova G. R. 1863, nr. 8. 21. II.)

NB. Nus havein fatg catscha sin quei text, mo giu negin success; lein ver speronza che zatgi auter hagi meglier cletg. Sco nus vesein ord las duas sura correspondenzas, sto quei esser stau in' ovra zun interessanta ed era actuala. Quei che fa smarvegliar, ei forse il factum che quei toc ei vegnius daus d'affons de scola, denton havein nus aunc auters cass, nua che nus vegnin a ver ch'affons san era dar tocs de tala tempru — e quei franc buca mender ch'ils carschi. Sur Fontana ha ensumma giu gronds merets per la giuventetgna, per la scola e per il teater ed ei staus in um, sco nus munglassen aunc oz haver en mintga vitg in. A caschun de sia mort, scriva la G. R. denter auter: «Sur canonic Fontana fuva in ver *amitg della giuventetgna*, e sco tal era el intimamein carezaus dalla giuventetgna e dals *affons* de sia farria. La gronda stenta e premura, ch'el mussava a siu temps per instruir e delectar la giuventetgna cul cant ne cun *representaziuns teatralas* ein aunc en viva memoria.» Entuorn 1860 ha Sur can. Fontana eregiu ina scola tudestga de stad a Vella, per che quels giuven che levon ira egl jester sappien emprender empau lungatg; pia ina antecessura dellas hodiernas realas. — (Gas. Rom. 1888, nr. 1.)

10. 1863. *Vella*. «Ils 9 d'Avril vegnen ils sgrs. scolasts della Lumnezia a manar si in drama a Villa (culs scolars, secapescha! Igl autur) nomnadamein ina *libra phantasia* ord la vita de s. Nicolaus de Flüe. Igl auctur de quella ei il rev. sig. plevont *Fontana* a Pleiv.» (Il Grischun 1863, nr. 14.) Sur de quei eveniment relatescha era la G. R.: «Ei gliei tras ils scolasts della vallada vegnu representau il gron e sogn patriot *Nicolaus de Flia*; schibein il concept sez cun siu colorit religius ed instructiv pil pievel, sco era las prestaziuns dils acturs . . ., deien en general haver cuntentau il numerus auditori.» (G. R. 1863, nr. 19.)

NB. In manuscret pli giuven de quella representaziun sesanfla ella bibl. rom. della cl. de M. Tempra e cuntegn fan aunc fetg endamen l'epoca baroca. 1922, ils 19, 23 e 26 de fevr. han ils scolars de *Vrin* dau per la davosaga quei drama da Sur Fontana. — Sut l'egida della Soc. de musica. •

11. 1864. *Vignogn*. Representaziun dil *Pursepen a Bethlehem* entras la scola communal. «Gia de 4 onns enneu han ins cheu bucca mo drizzau si il pumè de cristi, sunder anexau a quel la representaziun dil *pursepen* a Bethlehem. La festività proxim passada, ch'ha giu liug la vigielgia Nadal ella filiala de S. Gudegn, e cuzzau dallas 7 tochen las diesch della sera ei stad' eunc pli solemna che las anteriuras. El *chor* er' ei construiu ina pintga stalla cul *pursepen*, ent' il qual il bambin schischeva, dasperas la representaziun della s. familia. Sillas petgas della stalla splendevan biaras glischa, sisum la

stalla terlichava la steila. Sper la stalla er' il «christbäumle» ornaus cun divers regals pils affons. — Igl empren act de questa festività ha formau ina cussegl dellas femnas de Bethlehem, tenius sur la s. familia. In secund act ha mussau la vegnida dils pisturs, cun in disquors avon la stalla. — Surprius ei igl auditori staus, vesend la comparsa digl aunghel cun sias alas terlichontas sco aur, il qual era setschentaus egl ault della baselgia, annunziunt als pisturs tgei segi succediù quella sera a Bethlehem. Il sentiment della festività ha consistiu en gratulaziuns, disquors e canzuns. — Finiu la festività ha il Sgr. scolast *L. Albin*, al qual ins ha d'attribuir la gronda premura per questa biala recreaziun, distribuì als affons ils schengetgs ch'ornavan il bi pigniel de Nadal.» (N. G. R. 1865, nr. 1.)

NB. «Il Grischun» 1865, nr. 2 alleghescha medemamein il teater de Nadal dils affons de scola de Vignogn, sco era semegliants a Bargugn e Sent.

12. 1865. *Laax*. «Ina fiasta affonila ha era giu liug la sera digl di de Buania en la sala de scola a *Laax*, la quala meretta de vegnir menzionada. Sin quei di ha ina representaziun teatrala menada si dals affons de scola sut direcziun de Sgr. scolast *G. Cadieli* divertiu in grondissim diember ded aspectatur. Ella sala de scola, illuminada dellas biaras glischs digl pigniel de Nadal, cargaus cun emperneivels schengetgs e tschentaus datier della figurada stalla de Bethlehem, ei vegnu representau en 2 acts la naschientscha dil divin affon, la comparsa digl aungel e la vegnida dils pisturs sut il cont dils eungels, la presentaziun ent' il tempel, e l'adoraziun dils 3 ss. retgs, ils quals en lur plidar han er' edificau ils aspectatur. — En tut ei stau 21 affons che han en ina ne l'otra scena giu de plidar ed han generalmein cuntentau fetg bein igl auditori. Alla finala della festività ha Maria envidau en dus Sgrs. spirituals e cussegl de scola, igl scolast ed affons de scola ed er' auters affons de vegnir e retscheiver ils schengetgs, ch'igl siu divin s. figl hagi restigiau per tuts affons, che sedeportien bein. En tut ein vegni regalai 100 affons de vischins u habitonts a *Laax*.» (N. G. R. 1865, nr. 3.)
13. 1865. *Cumbel*. «Per procurar als affons de scola a *Cumbel* recreaziun e legria sin Nadal ei entras cooperaziun dil scolast de leu e d'entgins privats premurai pella giuventetgna vegnu fatg si in «Christbäumle» e menau si entginas representaziuns. Sco ins auda han ils affons de Vignogn menau si per Nadal la historia de *Herodas* per delectaziun e cuntentientscha d'in numerus auditori. Talas representaziuns ein veramein edificontas per giuvens e vegls e meritassen de vegnir imitadas en autras vischneuncas.» (N. G. R. nr. 1. 1866.)
14. 1866. *Vignogn*. «Ils 26 de December 1866 ha la giuventetgna de Vignogn manau si ina representaziun teatrala: *la historia de Jacob e ses figls*, componida e mess' en scena de Sgr. scolast *Albin*. Tenor perdetgas ei la representaziun cordad' ora per gienerala cuntentientscha e dei la giuventetgna cun lur cant principalmein haver delectau igl auditori.» (G. R. nr. 1, 1867.)

NB. Era quei tema muossa ch'ins cultivava aunc adina il teater religios baroc, sco 200 onns avon!

15. 1867. *Laax*. «La gievgia vergada han ils affons de Laax era dau ina producziun teatrala (la historia de S. Genoveva) e cuntentau tuts auditor.» (Ligia Grischa, 1867, nr. 9.) — Tenor la G. R., annunzia, ei il medem toc vegnius repetius ils 22 d'avrel. «L'unfrenda, fatga dils aspectatur, vegn applicada pella baselgia parochiala.» (G. R. 1867, nr. 16.)

NB. Ei setracta cheu d'ina transl. ord Cr. Schmid. Il manuscret sesanfla ella bibl. rom. della cl. de M.

16. 1868. *Rabius*. «Sur la producziun dils affons de scola a Rabius ei a nus vegnu termess tier ina corrispondenza, tenor la quala il numerus publicum ei leu sedelectaus fetg bein, cunzun era giud il prolog cun sia satira silla veta sociala e demanzas quotidianas. Il discuors denter ‚il pur ed igl academicher‘, hagi personificau excellent l'ignoranza purila cun sias malhoffliadats e de l'autra vart la garmaschia academica. Bia de rir hagi la dunna malseuna dau, schalusa silla biala vestgadira de sia cumar misterlessa hagian ils docters declarau ella per noncurabla, mo la malsogna segi totalmein stulida cun schar far in bi vestgu. In public laud merettan quels affons de scola, ch'han mess ils danès collectai tier quella producziun tier il fondo de scola e cheutras encuraschau ils vischins de Rabius tier novas unfrendas en favur de quel.» (G. R. 1868, nr. 9.)

NB. Ord las paucas indicaziuns san ins prender ch'ils affons de Rabius han dau il «*Dr. Poschius*», ch'ils scolars claustrals de Mustér vevan giu dau gia ditg avon, mo par' ei a nus ch'ei setracti cheu plitost d'ina adapziun ualti libra, che dil toc translataus verbalmein.

17. 1872. *Cumbel*. «Dals affons de scola, sut direcziun de scolast *Albin*, eis ei vegniu dau, ils 25 de December 1872, 1) *La curdada el paradis* e 2) *Ils pisturs a Bethlehem*.» (G. R. 1873, nr. 1.)

NB. Ualti probabel setract'ei cheu de dus cuorts tocs, componi da scolast *Albin* sez. Ils maunscrets ein buca pli avon maun.

18. 1876. *Vignogn*. «Ils 25 de December ‚representaziun dil bambin‘» (cun la stalla de Bethlehem, sco pli baul).
19. 1878. Quei onn e biaga suentar ei vegniu dau dals affons de scola de differentas vischnauncas «*Il di de marcau*». Pintga comedia arranschada per affons de scola e translata da libramein ord Christoph Schmid. (Sa vegnir representada da 12 buobas de 8–12 onns.) Il plaz representa ina bein ornada combra de signura Gertruda.» Sis scenas, translata da C. T(uor). (Mira: Calender Romontsch per 1878, p. 33–45.)
20. 1880. *Vrin*. «La representaziun dil bambin» dals affons de scola. (G. R. 1880, nr. 2.) — Il medem onn la medema representaziun a *Vignogn*. A Vignogn ei suentar ina pausa de 2 onns era vegniu dau ina semiglionta producziun.» (G. R., 1881, nr. 2.) E l'auter onn puspei, ils 25 XII. (1881.)
21. 1888. Dapi quei onn eis ei vegniu dau en bia loghens dals affons de scola, il toc humoristic da P. B. Berther: «*Ils pigns morders*». (Drova 13 buobs.)

22. 1889. *Mustér*. «Ils 3e de Mars ed ils 5 de Mars vegn manau si dals students claustrals a Mustér, per l'emprema gada en romontsch: *Il fegl scombigliau*, ne *Calgier stai vid tiu laisch!* Comedia en 3 acts. Ord manuscrets de Mistral Vetger, dretg quinau dil renomau *Gieli Culeischen*. Liug digl eveniment per part Mustér. Temps: entschatta de quest tschentaner. (Programm en bibl. della cl. de Mustér.) — «La comedia dil fegl scombigliau ha dau bia de rir e siu capoactur ha mussau in particular dun de comicher. Per mirar quella e guder in divertiment scheiveril ein ils 2 de Mars 151 affons de scola della vischnaunca de Sumvitg sut leger cantar e bandieras sgulontas serendii en 20 schletteras a Mustér. Ella capitala della Cadi seregorda nagin dad in semigliont til de schletteras.» (G. R. 1889, nr. 9.)

NB. De quei toc, che sto esser stau zatgei original e humoristic, exista mo pli il programm. Tgi ei stau igl autur?

23. 1892. *Mustér*. «*Il Tiefdenker*». Dals scolars della claustra. — «Il Tiefdenker (translatu da D...?) ha sco producziun romontscha plaschiu ton meglier, (essend) che biars auditurs capeschan buc il tudestg.» (G. R. 1889, nr. 10.)

NB. Pli bia ei buca stau pusseivel d'anflar arisguard quei toc.

24. 1892. *Vella*. «*Nicolaus de Flüa*». (Drama religios en 4 acts.) «La repres. de S. Nicolaus de Flüe manada si dalla undreivla compagnia de mats de Vella cun *cooperaziun dils scolars* ord la scola reala ei bein reussida ed ha cuntentau il numerus auditori de passa 500 personas... Igl emprer act, nua che Nicolaus ha priu comiau da sia familia per serender el desiert, ei staus imposants ed ha commuentau igl auditori tier larmas... Tier la mort de Nicolaus ha perfin la natira priu part de viva condolenza, essend vegniu alla fin ina ferma cufla, ch'ha spatitschau il pievel en tuttas direcziuns.» (G. R., 1892, nr. 18.)

NB. Quei toc da Sur Fontana, arranschaus danovamein e pli imposant entras sgr. president Solèr, scolast e regissur, ei stau in eveniment historic sco la davosa representaziun della Passiun a Lumbrein! Il drama ei vegnius daus orasut tschiel aviert ed il til suenter la representaziun, atras il vitg de Vella, ha caschunau in perschuardiu entusiasmus, aschibein muort ils capavels acturs sco era per honor dil zun capavel arranschader e regissur dil toc.

25. 1896. *Mustér*. «*Ils pigns morders*. Comedia en 2 acts. — Ella producziun romontscha dada dils *preparandists* han ins giu il plischer d'udir manizond si treis dialects: il sursilvan, quel de Surmir e quel dil Plaun. En laud ed honor digl actual combatt pil lungatg mumma ha igl actur de Domat sabiamain sepertgirau de manizar en expressiuns tudestgas.» — «La scola de Sumvitg cun scolasts ed augsegners en tut 170 ein vegni en schlettera a Mustér a quella producziun.» (G. R. 1896, nr. 8.)

NB. Ei setracta cheu d'ina adaptaziun fetg libra, entras P. B. Berther. Manuscret ella biblioteca della cl. de M.

Las sura notizias historicas davart il teater per affons de scola en Surselva catolica, porschan secapescha mo in maletg imperfetg de tut quei che nos affons romontschs han prestau en quella direcziun duront in miez tschentaner. Probabel eis ei vegniu dau duront quels emprems decennis dil teater de scola (1850—1900) aunc inaga depli che quei che nus havein saviu constatar sin fundament de segiras fontaunas.

Mo era dapi 1900 entochen oz eis ei adina puspei vegniu dau producziuns teatralas entras nos affons de scola! Igl essenzial, q. v. d. quei d'ina certa valeta arisguard questa litteratura, havein nus mess ensemen e presentau egl aschinumnau «Muossavia dramatic», ediziun della Ligia Romontscha (1947), sut il tetel: «Giugs e cumediettas per affons pigns e pli gronds» (p. 74—80). Nus havein saviu recumandar leu buca meins che 30 differents texts de teater, adattai per la giuventetgna de scola e ch'ei gia vegni dai differentas gadas cun success duront ils davos 50 onns.

* * *

Malgrad che nus havein saviu mussar si *tschien onns pratica de teater de scola*, savein nus dir che quella spezia de teater ha tuttavia buca fatg atras tier nus ina pli remarcabla u commensurada sviluppaziun, sco per exempel en autras parts de nossa patria.

Dal *teater de marionettas* per exempel, ch'ei neueneu stau in tipic teater per affons e daus entras ils affons, savein nus aunc nuot en tiara romontscha, schebi che nus havessen gest per quella spezia de giug grondas pusseivladads! Ins patratgi mo inaga vid nossas biaras e bialas détgas e praulas, che fussen per gronda part veramein adattadas pil teater de marionettas. En quei grau fuss ei segiramein pusseivel de crear ina litteratura drammatica per giugs d'affons, tschien per tschien originala e romontscha. — Tgei grondius pensum fuss quei per nos scolasts!

Era il propi «*teater della giuventetgna per la giuventetgna*» (de scola) enonuschein nus buc aunc, schebi che quel fa pli e pli gronds progress en plirs loghens della Svizzeria. Cun quei eis ei buca manegiau las endinadas repetiziuns de producziuns che vegnandadas onn per onn da nossas scolas, sco per ex.: Giugs de Nadal, representaziuns dils Treis ss. Retgs ect. ect. Na, cun quei manegiein nus: il teater *scrots* per la giuventetgna, *daus* dalla giuventetgna de

scola *per* la giuventetgna de scola. Ins astga numnadamein buc emblidar che las mesiras per ils carschi, ein buca las mesiras pils affons! En quei grau ein remarcablamein gest ils Russ i ordavon ed han creau in tipic teater de giuventetgna per la giuventetgna — e quei cun grond success. *Abstrahau dil cuntegn* de quella nova spezia de teater per la giuventetgna, han autras tiaras imitau ils Russ e fatg stupentas experientschas. Era en Svizzerza vegn quei fatg — cunzun leu cun tut aparti success, nua ch'ins ha dramatisau praulas e detgas, schibein pil teater de marionettas sco per il palancau.

Nus savein deplorablamein buc entrar cheu en detagls; gliez menass memi lunsch e fuss ensumma plitost in pensum per in special cuors de teater, nua ch'ils scolasts astgassen buca muncar, tonpli ch'il teater della giuventetgna de scola ei in impurtontissim pugn d'educaziun — oz pir che zacu!